

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی الگوی مشارکت تقلیلی به عنوان
ابزاری نوین در بانکداری اسلامی
(با تأکید بر نظام بانکی ایران)

مقدمه

□ در راستای ارتباط یک نظام سالم و کارای بانکی با رشد اقتصادی، بانک‌ها سه نقش عمده را ایفاء می‌نمایند: (۱) با کاهش مخاطرات ناشی از اطلاعات نامتقارن و صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس‌فعالیت‌های خود، سبب تجمع پس‌اندازها با حداقل هزینه‌های مبادلاتی و تخصیص بهینه منابع با حداکثر کارایی می‌شوند. (۲) با سرند کردن پروژه‌ها، نظارت بر اجرای پروژه‌ها و تولید اطلاعات در مورد مشتریان، امکان دستیابی به اطلاعات درست را فراهم کرده و تا اندازه‌ای به حل مسائل انتخاب نامساعد و مخاطرات اخلاقی و در نتیجه تخصیص بهینه سرمایه کمک می‌کنند. (۳) با مدیریت صحیح و توزیع مناسب ریسک، توانمندی خود را جهت سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت افزایش می‌دهند. از دیگر سو شریعت اسلامی نیز در عین مردود شناختن نظام بهره از پیش تعیین شده، با بازدهی نامعلوم بر اساس تجارت و سود موافقت دارد. اساس بانکداری اسلامی بر مبنای حذف ربا و بهره قرض (در عقود مبادله‌ای) است. یکی از روشهای تخصیص وجوه در بانکداری اسلامی بر مبنای عقد مشارکت است. عقد مشارکت در قانون نظام بانکداری بدون ربا برای ایران نیز جایگاه خاص خود را دارد. اما نکته قابل ذکر اینکه بانکها در اجرای صحیح عقد مشارکت با چالشهای مواجه هستند. از اینرو هدف اصلی این مقاله بررسی چالشهای اجرای صحیح عقد مشارکت در نظام بانکی و ارائه راهکار کاهش این مشکلات در قالب عقد مشارکت تقلیلی است.

چالش‌های پیش روی نظام بانکی در اجرای صحیح عقد مشارکت

- الف) ریسک بالای فضای کسب و کار
- ب) عدم انعطاف پذیری نظام حسابداری رایج
- ج) فشارهای سهامداران بانک جهت سود آوری بیشتر
- د) فشارهای سپرده گذاران جهت سودهای بالاتر سپرده های بانکی
- ه) مشکلات نظارت

- مهمترین چالشهای اجرایی و حقوقی مشارکت مدنی در نظام بانکی کشور را می توان به صورت ذیل برشمرد:
- فرآیند اعطای تسهیلات به طرح ها در قالب دو عقد انجام می شود. در ابتدا مشارکت و سپس تبدیل مشارکت به فروش اقساطی. بانک پس از اتمام دوره مشارکت سهم خود را به مشتری واگذار می نماید در حالی که مشتری سود واقعی پروژه را به بانک پرداخت نکرده است. از سوی دیگر در دوران مشارکت بانک اصلاً طلبکار نیست و لذا اگر مشتری از تبدیل عقد مشارکت مدنی به فروش اقساطی خودداری کند، بانک عملاً قادر به وصول مطالبات خود از مشتری نخواهد بود.
- سود بسیار متزلزل است و منوط است به تحقق. اگر سود تحقق پیدا نکند بانک طلبی ندارد.
- ضامن، اصل سرمایه بانک را تضمین کرده و تضمینی بابت فرع آن وجود ندارد.
- امکان اخذ وثایق خارج از طرح وجود ندارد.
- امکان خسارت به اموال بانک (اموالی که هنوز به ملکیت مشتری در نیامده اند) وجود دارد.
- اگر به هر دلیلی خسارت به اموال وارد شود و اموال مذکور بیمه نباشند و یا شرکت های بیمه خسارت وارده را نپذیرند ضرر وارده متوجه بانک خواهد بود.
- مشارکت مدنی بیشتر به صورت کوتاه مدت و میان مدت پرداخت شده و کمتر به صورت بلندمدت پرداخت می گردد. این امر باعث می شود بانک ها نتوانند در بسیاری از پروژه های سودده اقتصادی مشارکت لازم را داشته باشند.
- در مشارکت مدنی ترتیب صحیح بین دین و رهن از نظر حقوقی رعایت نمی شود. عبارت دیگر به لحاظ حقوقی اول باید دین باشد بعد رهن، ولی در عقد مشارکت ابتدا رهن و پس از آن دین (بدهی) ایجاد می شود.
- برای اجرای واقعی عقد مشارکت مدنی لازم است در هر طرح و فعالیت به طور مستقل، نرخ سود یا نرخ بازده داخلی محاسبه شود و ملاک مشارکت قرار گیرد. اما چنانچه نرخ های سود متفاوت اعمال شود نتیجه مستقیم آن گسترش فساد مالی و اداری و افزایش ریسک عملیاتی است.

□ (مشارکت تقلیلی

□ دو شخص حقیقی یا حقوقی با سرمایه مشترک به اجرا یا خرید طرحی اقدام می کنند و در ضمن قرارداد توافق می کنند پس از اجرا یا خرید پروژه، یک طرف حق داشته باشد سهم شریکش را به صورت تدریجی و طی اقساط معین خریداری کند. به بیان دیگر، به یکی از دو شریک حق داده می شود که سهم دیگری را به تدریج تملک کند. با توجه به این توضیحات می توان گفت تقلیلی قرارداد شرکتی است که به موجب آن طرفین ضمن قرارداد توافق می کنند یکی از شریکان به تدریج سهم الشرکه شریک دیگر را تملک کند.

□ لازم به ذکر است یکی از شرکا می تواند در طی فرآیند واگذاری سهم خود به طرف دیگر، سهمش را در قالب قرار داد اجاره در اختیار طرف مقابل قرار دهد. برای درک بهتر فرض کنیم فردی قصد اجرای یک پروژه را دارد. برای اجرای این پروژه ۱۰۰۰ واح پولی نیاز است. این فرد ۴۰۰ واحد پولی را خود می تواند فراهم کند. مابقی این پول یعنی ۶۰۰ واحد را در قالب مشارکت تقلیلی از بانک دریافت می کند. به این صورت که بانک مالک ۶۰ درصد پروژه شده و فرد مالک ۴۰ درصد از مابقی پروژه مشروط بر اینکه طی مدت پنج سال فرد متعهد می شود ۶۰ درصد سهام بانک را بخرد. همچنین بانک تا زمان فروش کامل سهم خود به فرد، سهمش را در قالب قرار داد اجاره به وی واگذار می کند.

- بررسی فقهی مراحل مشارکت تقلیلی به صورت زیر است:
- الف) نخستین مرحله ایجاد مالکیت مشترک در دارایی است که مالکیت مشترک و این نوع مشارکت از نظر فقه اسلامی مجاز شمرده شده است.
- ب) مرحله دوم در مشارکت کاهنده شرط ضمن عقد است که به صورت شرط فعل بوده و به این صورت است که بانک به مشتری می گوید با تو در موضوع مشارکت، شراکت می کنم، مشروط به اینکه سهم بانک را به تدریج خریداری کنی، روشن است که عمل به این شرط برای مشتری وجوب تکلیفی دارد، اما تا زمانی که وی به شرط خود عمل نکند، مالکیت بانک بر سهمش باقی است. شرط ضمن عقد به صورت شرط فعل در مشارکت کاهنده با فتوای مشهور فقیهان سازگار است.
- ج) مرحله سوم اجاره سهم بانک به شریک: با توجه به نوع دارایی، بانک سهم الشرکه خود را به متقاضی اجاره داده و اجاره هبها می گیرد و یا براساس سود پیش بینی معامله، حداقل سود مورد انتظار و سود قطعی در مقاطع زمانی مشخص سهم سود خود را دریافت می کند. این وضعیت نیز مانند مراحل پیش مورد توافق فقهای اسلامی است.
- د) فروش واحد های سهم الشرکه بانک در مراحل مختلف: با توجه به مدت قرارداد، تعداد مراحل واگذاری و مبلغ اجاره بها یا سهم سود بانک متناسب با مبلغ سه مالشرکه در هر مرحله از واگذاری، از سهم الشرکه بانک کاسته و به سهم الشرکه شریک اضافه می شود تا اینکه در نهایت سهم الشرکه بانک صفر شود.

تحلیل ریاضی مشارکت تقلیلی

در این قسمت به تحلیل ریاضی مشارکت تقلیلی می پردازیم. بررسی ریاضی مشارکت تقلیلی در قالب یک مثال ارائه خواهد شد. فرض کنیم یک بنگاه اقتصادی قصد ایجاد یک پروژه اقتصادی به ارزش ۳۰۰۰۰۰ واحد پولی را دارد. این بنگاه در حال حاضر فقط توان سرمایه گذاری در بیست درصد پروژه یعنی ۶۰۰۰۰ واحد پولی را دارد. بنگاه به بانک اسلامی مراجعه کرده و تقاضای تسهیلات در قالب مشارکت تقلیلی را می نماید. بانک پس از بررسی همه جوانب، تأمین مالی ۸۰ درصد مابقی پروژه یعنی ۲۴۰۰۰۰ واحد پولی را به عهده می گیرد. مدت زمان قرارداد مشارکت تقلیلی ۲۰ سال است. به عبارت دیگر بنگاه متعهد می شود ظرف مدت بیست سال سهم بانک را خریداری نماید. ضمن اینکه بانک طی مدت قرارداد سهم خور را در قالب قرار داد اجاره به بنگاه واگذار می کند. فرض می شود میزان اجاره به صورت شناور تعیین شود به این صورت که برای پنج سال اول ماهانه ۱۵۰۰ واحد پولی، پنج سال دوم ۱۸۰۰ واحد پولی و ده سال آخر ۲۰۰۰ واحد پولی اجاره تعیین می شود. با توجه به اطلاعات مثال این فرد در ماه دو پرداختی دارد. یک پرداختی که بابت اجاره سهم بانک است. دومین پرداختی مبلغی که بابت خرید سهم بانک می بایست هرماه پرداخت نماید.

ادامه

□ نرخ اجاره از رابطه زیر محاسبه می شود:

$$x = \frac{R}{P}(1)$$

□ در رابطه (۱)، R میزان اجاره ماهانه ، P مقدار ارزش پروژه و x نرخ اجاره را نشان می دهند.

ادامه

□ مبلغی که بنگاه می بایست بابت خرید سهم بانک به صورت ماهانه پرداخت کند از رابطه زیر استخراج می شود:

$$A = \frac{x \left[P - (1+x)^n C_0 \right]}{(1+x)^n - 1} \quad (2)$$

□ در رابطه (۲)، n طول دوره و C_0 میزان آورده اولیه بنگاه در پروژه می باشد.

ادامه

□ همچنین را بطله (۲) را می توان بر حسب n یعنی مدت زمانی که با توجه به پرداخت ماهانه، بنگاه به طور کلی مالک کل پروژه شده و سهام بانک را می خرد نوشت:

$$n = \frac{\text{Ln} \left[P + \frac{A}{x} \right] - \text{Ln} \left[C_0 + \frac{A}{x} \right]}{\text{Ln}(1+x)} \quad (3)$$

□ همچنین با توجه به مباحث گذشته بنگاه می بایست در مجموع مقدار ذیل را پرداخت کند:

$$M = R + A(4)$$

□ در رابطه (۴)، M نشان دهنده مجموع پرداختی ماهانه بنگاه به بانک است.

ماه	اجاره ماهانه	پرداخت؟ ماهانه بنگاه به بانک بابت تملک سهام	نسبت تملک ماهانه بنگاه	مقدار سهم بنگاه (واحد پول؟)	مقدار سهم بانک (واحد پول؟)
	R	A	R+A=M	C_0	B_0
۰				۶۰۰۰۰	۲۴۰۰۰۰
۱	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۰۵۱۹/۴۳	۲۳۹۴۸۰/۵۷
۲	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۱۰۴۱/۴۶	۲۳۸۹۵۸/۵۴
۳	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۱۵۶۶/۰۹	۲۳۸۴۳۲/۹۱
۴	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۲۰۹۳/۳۵	۲۳۷۹۰۶/۶۵
۵	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۲۶۲۲/۳۵	۲۳۷۳۷۶/۷۵
۶	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۶۳۱۵۵/۸۰	۲۳۶۸۴۴/۲۰
...
۶۰	۱۵۰۰	۲۱۹/۴۳	۱۷۱۹/۴۳	۹۶۲۴۰/۶۵	۲۰۳۷۵۹/۳۵
۶۱	۱۸۰۰	۵۴/۳۱	۱۸۵۴/۳۱	۹۶۸۷۲/۴۰	۲۰۳۱۲۷/۶۰
۶۲	۱۸۰۰	۵۴/۳۱	۱۸۵۴/۳۱	۹۷۵۰۷/۹۵	۲۰۲۴۹۲/۰۵
۶۳	۱۸۰۰	۵۴/۳۱	۱۸۵۴/۳۱	۹۸۱۴۷/۳۱	۲۰۱۸۵۲/۶۹
...
۱۲۰	۱۸۰۰	۵۴/۳۱	۱۸۵۴/۳۱	۱۴۱۷۰۴/۶۵	۱۵۸۱۲۵/۳۵
۱۲۱	۲۰۰۰	-۷۹/۴۴	۱۹۲۰/۵۶	۱۴۲۵۶۹/۹۱	۱۵۷۴۳۰/۰۹
۱۲۲	۲۰۰۰	-۷۹/۴۴	۱۹۲۰/۵۶	۱۴۳۴۴۰/۹۳	۱۵۶۵۵۹/۰۷
۱۲۳	۲۰۰۰	-۷۹/۴۴	۱۹۲۰/۵۶	۱۴۴۳۱۷/۷۷	۱۵۵۶۸۲/۲۳
...
۲۴۰	۲۰۰۰	-۷۹/۴۴	۱۹۲۰/۵۶	۳۰۰۰۰۰/۱۱	-۰/۱۱'

مقدار نشان دهنده سهم بانک در پایان دوره است که یا؟ د صفر شود اما به دل؟ بگرد کردن اعداد این مقدار صفر نشده است.

مزیت های استفاده از مشارکت تقلیلی

- زمانی که شریکی مثل بانک قصد دارد سهم خود را از دارایی مانند مسکن، طی دوره معینی به مشتری واگذارد. این امر از سه روش امکان پذیر است:
- (۱) **اجاره به شرط تملیک:** بانک سهم خود را برای مدت مورد نظر به مشتری اجاره می دهد مشروط به اینکه بعد از پرداخت واپسین اجاره بها، سهم خود را به ملکیت مشتری در آورد؛
- (۲) **فروش اقساطی:** بانک سهم خود را به صورت نسبه به مشتری می فروشد و بهای آن را در قالب اقساط معین دریافت می کند؛
- (۳) **مشارکت تقلیلی:** بانک سهم خود را در طول زمان به مشتری وا می گذارد.

ادامه

□ لزوم عقد اجاره و بیع را می توان مزیت راه اول و دوم دانست. مزیت دیگر سادگی عملیات بانکی اجاره به شرط تملیک و فروش اقساطی است. استفاده از مشارکت تقلیلی نسبت به اجاره به شرط تملیک با انگیزه مشتری سازگارتر است. در اجاره به شرط تملیک، مسکن تا پایان اقساط در ملکیت بانک قرار دارد اما در مشارکت تقلیلی مالکیت مسکن به تدریج به مشتری منتقل می شود. مشتری با پرداخت هر قسط سهم بیش تری از مسکن را از آن خود می داند. نتیجه اینکه استفاده از راه نخست بیشتر با انگیزه بانک سازگار است و راه سوم تناسب بیش تری با انگیزه مشتری دارد. فروش اقساطی برای مشتری نسبت به دو راه دیگر ارجحیت دارد اما برای بانک نامطلوب است زیرا باید هنگام قرارداد مالکیت مسکن را به مشتری منتقل کند. این کار افزون بر اینکه فی نفسه مطلوب نیست مستلزم گرفتن وثیقه است که افزون بر روبه رو شدن بانک با ریسک نقدینگی، عملیات بانک را با کندی روبه رو می کند. بسیاری از مشتریان بانک برای سپردن وثیقه به بانک مشکل دارند. در برابر مشارکت تقلیلی برای بانک مطلوبیت دارد زیرا تا انتهای واپسین قسط به اندازه بدهی مشتری مالکیت بر پروژه دارد و سند طرح به نام بانک است. هر زمان مشتری از پرداخت اقساط باقی مانده نکول کرد، بانک به راحتی می تواند حقوق خود را استیفا کند. از این رو در مشارکت کاهنده نیازی به سپردن وثیقه نیست.

کلام آخر

□ در جمع بندی می توان گفت که مشارکت تقلیلی با انگیزه مشتری سازگار است و برای بانک مطلوبیت دارد زیرا مشتری می داند سرانجام مالک پروژه خواهد شد و بانک اطمینان دارد با حفظ مالکیت سهم خود به سود مورد نظرش خواهد رسید.